

ТЕОРЕТИЧНА СТИЛІСТИКА

УДК 81'38

Тетяна Коць

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ОЦІННОСТІ В МОВІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

У статті розкрито теоретичні питання категорії оцінності в зв'язку з динамікою історії літературної мови. Зосереджено увагу на семантичних процесах у мові публіцистичного стилю як інструмента впливу на суспільну свідомість. Висвітлено проблеми аналізу мовних одиниць у тексті, зокрема оновлення структури та семантики лексичних компонентів, стилістичної маркованості синтаксичних одиниць.

Ключові слова: оцінність, імпліцитні одиниці, експліцитні одиниці, експресивні мовні засоби, синоніми, експресивні синтаксичні конструкції.

The article describes theoretical categories of axiology the study due to the dynamics of the history of language. The emphasis is on semantic processes in journalistic style language as an instrument of influence on a public consciousness. The problems of language analysis units in the text, including updates to the structure and semantics of lexical components stylistic markedness of syntactic units.

Keywords: axiology, implicit unit expressive language means, synonyms, expressive syntactic constructions.

Публіцистичний стиль в усі періоди історії літературної мови був виразником цінностей доби, засобом обміну інформацією і формування масової свідомості суспільства. Мова публіцистичного стилю є універсальним виразником понять і способом узагальнення культурно-історичних

цінностей епохи. Їй притаманна не лише форма зовнішнього вираження свідомості й ціннісних орієнтирів певного колективу, політичної, ідеологічної групи людей, а й внутрішня форма, яка ховається за різноманітними стилістичними формами і має свої способи структурування й організації оцінності. Такий погляд на мову має давню традицію у філософії й філології, його розвивали Г. Гегель, В. Гумбольдт, О. Потебня; він наявний у відомих положеннях «Німецької ідеології», проводиться у працях Празького лінгвістичного гуртка (В. Матезіуса, А. Єдлічки, Б. Гавранека).

Функціональне значення цінностей полягає в тому, що вони мають певну точку відліку для оцінювання тих чи тих подій, будучи тим самим регулятором поведінки, зокрема вибору мовних засобів, вибору референційних об'єктів для вербалізації, вибору стратегії і тактики вербальної взаємодії. Цінності визначають мовну поведінку, виступаючи основою мотивації і функціонуючи в системі ціннісних орієнтирів народу.

Публіцистичний стиль в аспекті аксіології можна розглядати як сукупність апеляцій до колективних культурних, тобто ментальних одиниць, які об'єднують ціннісний, поняттєвий і образний елементи. Між ЗМІ, що створюють розгалужене інформаційне поле, і мовною свідомістю українця існують причинно-наслідкові зв'язки.

Лінгвісти, як і логіки, аксіологією називають думку про предмет, яка виражає його характеристику з погляду категорії цінності. У позамовній сфері «під цінністю розуміють кожен предмет будь-якої вартості, прагнення, бажання, захоплення тощо» [Ивин 1970: 12].

Оцінність, зокрема в мові публіцистичного стилю, виявляє зв'язок з емоційністю, експресивністю, проте не ототожнюється з названими поняттями. С. Я. Єрмоленко зазначає, що «емоційне в мові завжди експресивне, але не кожне експресивне явище належить до емоційних» [Єрмоленко 2000:157]. Емоційні й експресивні одиниці містять негативну або позитивну конотацію, але оцінність – поняття ширше. Оцінку можуть передавати й нейтральні мовні засоби, зокрема з інтелектуальної сфери мовомислення, які вносять елемент

об'єктивного осмислення понять і явищ історичної доби. Емоційна оцінка навпаки вносить у мову відчутний елемент суб'єктивізму. Емоційна оцінка – це водночас і елемент естетичної, і підгрунття раціональної оцінки.

Мовознавці диференціюють сенсорні й абсолютні оцінки [Арутюнова 1984: 46]. Сенсорні оцінки можуть бути гедоністичними (те, що подобається) і психологічними (інтелектуальними й емоційними). Абсолютна оцінка виражає естетичні й етичні цінності суспільства. Оцінка може бути також нейтральною (раціональною).

Оцінні конотації одних мовних одиниць на позначення цінностей суспільства вступають у семантичні відношення з іншими, встановлюючи перехід від суб'єктивного тлумачення до трактування в межах інших груп аксіономенів. Багатовимірність функціонального вживання оцінних засобів мови унеможливило їх чітку класифікацію за єдиною ознакою, що особливо помітне в переході оцінної лексики в оцінні синтаксичні структури.

З огляду на це, оцінність кваліфікуємо як семантико-стилістичну категорію, яка, ґрунтуючись на протиставленні часткових значень негативної, позитивної або нейтральної оцінки, передає ставлення мовця до названого предмета, явища, поняття.

Категорію оцінки доцільно розглядати в плані змісту і в плані вираження. У плані змісту оцінка може бути нейтральною, позитивною і негативною, а в плані вираження експліцитною і імпліцитною. Позитивний вплив на свідомість суспільства виявляють позитивні оцінки. Психолінгвісти стверджують, що негативна оцінка викликає в суспільства реакцію байдужості, зневаги, приниження, недооцінку, насильство, а позитивна – відповідальність, повагу, довіру, прихильність [Heller 1984: 134-146]. Оцінність у мовній номінації пов'язана із самим явищем через денотативну функцію лексеми, з внутрішньою формою в межах її семантичної парадигми, а також із соціальними цінностями суб'єкта оцінки.

Експліцитні одиниці передають оцінку безпосередньо, а імпліцитні потребують складнішого і глибшого опосередкованого процесу сприймання.

Стилістичний потенціал оцінних одиниць у мові публіцистичного стилю розкривається на лексичному, фразеологічному, синтаксичному рівнях.

Експліцитну форму вираження оцінки мають переважно лексичні одиниці, зокрема *синонімічні ряди*, в яких завжди представлені слова більш нейтрального значення, а також одиниці з різними емоційно-оцінними відтінками. Кожна доба спричиняє виникнення нових реалій, пізнання нових явищ, а отже, й формування нових понять. Проте не тільки нові явища потребують осмислення і словесного вираження, традиційні поняття також із плином часу змінюються, їх розуміння прямо пов'язане з динамікою цінностей суспільства – це природна взаємозалежність поняттєвого і словесного світів.

Мова газет швидко реагує на процеси суспільного життя, а багатство її внутрішніх ресурсів дозволяє словесно відобразити ціннісні орієнтири позамовного світу. Закономірні процеси розвитку української мови вимагають пошуку нових лексичних засобів, а також відродження мовних знаків як атрибутів культурно-літературної спадщини минулого.

Експліцитну функцію виконують прикметникові, дієприкметникові синонімічні й антонімічні *epiteta*, які в мові преси підкреслюють якість, властивість, увиразнюють позитивнооцінні або негативнооцінні характеристики осіб, явищ суспільно-політичного життя. З плином часу розширюються, змінюється коло епітетів, які означають процеси і явища світу.

Протиставлення позитивних і негативних оцінок досягається за допомогою стилістичного засобу – *антитези*, що полягає в зіставленні порівнюваних понять, явищ, ситуацій шляхом поєднання їх позначень в одному контексті для досягнення виражально-зображального ефекту, зокрема увиразнення протилежності [Тараненко 2000: 27]. У мові преси вони будуються на використанні антонімів і взагалі слів та висловів, що можуть бути протиставлені у відповідних контекстах.

Як імпліцитні оцінні одиниці функціонують у мові трансформовані фразеологізми та афоризми. С. Я. Єрмоленко зауважує, що «одна з характерних ознак мови преси – експресивність вислову, його максимальний вплив на читача.

Унікаючи ускладнених метафоричних образів, якими послуговуються автори художніх текстів, журналісти часто вдаються до обігрування фразеологізмів, використовують афористичність заголовка, ремінісценції з відомого класичного твору, народної пісні тощо» [Єрмоленко 2009: 308]. Трансформовані фразеологізми – це змінені в лексичному складі або синтаксичному оформленні традиційні сталі сполучення слів. Компоненти таких змінених одиниць можуть вільно вживатися в інших словосполученнях, що дозволяє простежити синонімічні, антонімічні зв'язки і надати їм нового актуального змісту. Фразеологізми, за словами М. А. Жовтобрюха, – «стали в мові публіцистики невід'ємним стилістичним компонентом, до використання якого при потребі завжди вдавалися для виразнішого висловлення думки» [Жовтобрюх 1970: 176]. Традиційні вислови – це насамперед відображення історії, культури народу. Трансформовані вислови вносять нове осмислення, сприйняття явищ суспільного життя, відбивають сучасну оцінку і сучасні ціннісні орієнтири. Кожен змінений фразеологізм не втрачає зв'язку з своєю вихідною формою. І це, на думку Х. Вальтера, основна умова його популярності [Вальтер 2005: 12].

Імпліцитна оцінність зумовлюється також синтаксичною будовою: зміною порядку слів, парцельованих, приєднувальних конструкцій, еліпсисів. Граматичні засоби створення експресивності вислову, на відміну від лексико-семантичних і фразеологічних, не мають прямого зв'язку з позитивною або негативною оцінкою. Вони виконують функцію наповнення тексту інформативністю, часто суб'єктивною, яка спонукає читача до певних оцінних асоціацій. До одиниць експресивного синтаксису мовознавці зараховують розчленовані структури, тобто спеціально вичленовані з одного речення два і більше виразно оформлених висловлення. Найпоширенішою з них у мові публіцистичного стилю є *парцеляція* – такий спосіб мовного оформлення синтаксичної одиниці, коли речення складається з кількох комунікативних одиниць – фраз. До опорного речення після розділової паузи додається одна або кілька інтонаційно-сміслових одиниць, що разом з першим передають зміст

висловлення. Парцеляція дає змогу акцентувати увагу читача на певній частині речення, посилювати інформативну, оцінну місткість синтаксичної одиниці [Жайворонок 1970: 482]. Одним із різновидів синтаксичної аксіології є називний уявлення – називний відмінок іменника, який дає позитивну або негативну оцінку відповідним предметам. Усі конструкції такого типу надають висловленню розчленованості і водночас лаконічності і є одним із способів передавання оцінки.

Для уточнення, доповнення оцінки предмета або явища, роз'яснення змісту, введення додаткової інформації в мові публіцистичного стилю журналісти вживають *вставні* і *вставлені* конструкції. Їх функціональне навантаження полягає в додатковій інформації, що розширює й збагачує зміст висловлювання.

Імпліцитними засобами оцінювання на синтаксичному рівні можна кваліфікувати метафору, метонімію і порівняння. Метафора – це один з головних шляхів утворення переносного значення, зміни значень мовних одиниць. У мові періодичних видань метафора через асоціативні зв'язки веде до відкриття нового в оцінці процесів доби, відбиває переосмислення історичного минулого і сучасних реалій життя народу. В основі метафори лежить зовнішня подібність різних об'єктів, вражень від їх сприймання. У метафорі вдало поєднуються «емотивні значення» з дескриптивними, утворюючи складне семантичне ціле.

Комбінацію прагматичних, прихованих оцінних засобів мови з власне семантичними показниками спостерігаємо і в метонімічних одиницях мови періодичних видань. Тут перенесення назви певного предмета або класу предметів на інший предмет або клас на основі суміжності ґрунтується на асоціативному сприйманні читача.

Оцінні функції виконують також порівняння – стилістична фігура мови, що полягає у зображенні особи, предмета явища чи дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших і відповідають сучасному мисленню людини і суспільства.

Дослідження оцінності як семантико-стилістичної категорії вимагає діахронного аналізу лексико-семантичних

і стилістичних процесів. Підхід, який ми пропонуємо, – це бачення історії літературної мови не як списків зібраної суспільно-політичної лексики, а як оцінних категорій, які охоплюють найрізноманітніший мовний матеріал.

Аксіологія прямо пов'язана зі специфікою розвитку літературної мови, з суспільно-політичними і культурними умовами життя суспільства, які в українських реаліях постійно змінювалися. Мова періодичних видань фіксує синхронну часову відповідність цінностей конкретної історичної доби оцінним функціям лінгвальних одиниць. Разом зі зміною шкали цінностей і відбиттям її в мові періодичних видань, які завжди були потужним інструментом формування масової свідомості, змінювалися ідейно-естетичні засади українського суспільства. Діахронні перетворення оцінної семантики відбуваються і природні закономірності, і штучне регулювання засобів мовного вираження. Характерне для семантики мовних одиниць оцінне забарвлення пов'язане зі зміною в діахронії аксіологічних настанов суспільства, що виражає динаміку соціальних ціннісних преференцій. Постійно змінювана дійсність вимагає нових моделей для її інтерпретації. Оцінна семантика утримує і фіксує не всю інформацію, пов'язану з названими об'єктами і явищами, а фокусує увагу на деталях. В одиницях номінації відбивається характерний для конкретного історичного періоду вектор орієнтації масової свідомості. За семантикою мовних одиниць можна чітко визначити часові параметри газетного тексту. Кожна доба залишала свій відбиток на сторінках української періодики і на свідомості суспільства.

Оцінність у діахронії має змінну польову структуру, в якій можна виокремити центр і периферію. У будь-який період історії публіцистичного стилю існують актуальні опорні поняття, які обростають виразними негативними або позитивними оцінками.

Оцінювання відбувається шляхом вживання мовних одиниць, зареєстрованих у словниках або в пам'яті носіїв мови. Оцінна семантика розкривається у відповідних контекстуальних умовах, зокрема в оновленні структури та семантики компонентів, стилістичної маркованості синтаксичних одиниць. Процеси свідомості суспільства

знаходять своє відображення в оцінних, асоціативних зв'язках мовних одиниць періодичних видань і позамовного світу.

Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка / Н. Д. Арутюнова // Проблемы структурной лингвистики 1982 – М.: Наука, 1984. – С. 134-142.

Вальтер Х., Мокленко В. Антипословицы русского народа / Х. Вальтер, В. Мокленко. – СПб., 2005. – 384 с.

Єрмоленко С. Я. Експресивність // Українська мова. Енциклопедія. – К.: «Українська енциклопедія» ім. Бажана, 2000. – С. 156-157.

Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К., 2009. – 350 с.

Жайворонок В. В. Парцеляція / В. В. Жайворонок // Українська мова. Енциклопедія. – К.: «Українська енциклопедія» ім. Бажана, 2000. – С. 426.

Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К.: Наукова думка, 1970.

Ивин А.А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М., 1970. – 342 с.

Тараненко О. О. Антитеза / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія. – К.: «Українська енциклопедія» ім. Бажана, 2000. – С. 26-27.

Heller A. A world in which humanity is home / A. Heller // A Radical Philosophy. – New York: Oxford, 1984. – S. 134-192.

Статтю отримано 10.03.2016

Tetyana Kots

THEORETICAL FOUNDATIONS STUDY AXIOLOGY IN THE LANGUAGE OF JOURNALISTIC STYLE

The article describes theoretical categories of axiology, the study due to the dynamics of the history of language. The emphasis is on semantic processes in journalistic style language as an instrument of influence on public consciousness. The problems of the analysis of language units in the text, including updates to the structure and semantics of lexical components stylistic markedness of syntactic units.

Measurement categories should be considered in terms of content and in terms of expression. In terms of content rating may be neutral, positive and negative, but in terms of explicit and implicit expression. The positive

impact on the consciousness of society show a positive assessment. Axiology in the language category is associated both with the same phenomenon across denotative function token, the internal shape within its semantic paradigm of social values as the subject of evaluation.

Explicit evaluation units transmit directly and implicit need a deeper and more complex process mediated perception.

Axiology directly related to the specific development of literary language, socio-political and cultural conditions of society, which in Ukrainian reality are constantly changing. It captures periodicals synchronous timing values match a specific historical era evaluative functions language units. Along with the change of the scale of values and its reflection in language periodicals that have always been a powerful instrument of mass consciousness, changing the ideological and aesthetic principles of Ukrainian society. Diachronic transformation semantics reflect the estimated natural laws, regulation and artificial means of verbal expression. Characteristic of the semantics of language units linked evaluative color variable in diachronic axiological attitudes of society, expressing the dynamics of social value preferences. Constantly changing reality requires new models for its interpretation. Estimated semantics keeps records and not all information associated with the named objects and phenomena, and focuses on the details. In terms of category reflects characteristic particular historical period vector orientation of mass consciousness.

УДК 811.161.2'37

Галина Сюта

ПОНЯТТЯ ТЕКСТ У НЕКЛАСИЧНИХ МОВОЗНАВЧИХ ПАРАДИГМАХ

У статті продемонстровано, що сучасний розвиток стилістики тексту пов'язаний із пошуками нових підходів до вивчення тексту та з виробленням нових методик його наукового опису. Окремим завданням стало визначення й теоретичне обґрунтування категоріальних понять, уточнення дефініцій, проектування традиційних категорій стилістики та лінгвопоетики на новітні теоретичні напрямки й суміжні лінгвістичні дисципліни – семіотику, лінгвосинергетику, теорію прецедентності.

Ключові слова: *текст, текст культури, енергія тексту, прецедентний феномен, прецедентний текст.*